

LA «QÜESTIÓ AVIENEA»

Pere Villalba i Varneda

El text de l'*Ora Maritima* ha sofert diverses manipulacions per part dels editors, algunes de les quals cal rebutjar enterament. El fet més notori, però, és tota una teoria que ha estat elaborada entorn de les fonts i la formació definitiva de l'obra. Així com els altres tres poemes d'Aviè són una paràfrasi d'obres gregues conegudes, i, per tant, hom pot avaluar el grau de dependència i de creativitat, alguns comentaristes han assegurat que l'*Ora Maritima* també és una paràfrasi d'una obra grega *perduda*, del segle VI aC, o, fins i tot, una traducció en llatí i en vers d'aquella obra que un autor grec del segle I aC hauria escrit en vers. Tot aquest raonament, però, no s'estintola sobre cap base filològica sòlida ni sobre una tradició literària documentada.

El filòleg ha de qüestionar-se sempre les teories que rep dels seus antecessors: és l'anomenat recel científic o crític. És en aquest sentit, doncs, que titulem aquest apartat la «qüestió avienea», ja que l'*Ora Maritima*, com l'obra d'Homer, ha estat qüestionada quant a la seva paternitat i quant a certs continguts que no serien més que interferències d'autors grecs que les introduïrien en la llarga singladura de la tradició literària, que comprendria uns deu segles.

A. Berthelot enderrocà aquestes teories amb la seva edició de l'any 1934. La seva crítica està basada en raons científiques objectivables, i les seves conjectures són raonables. Això no obstant, J.P. Murphy, l'editor més modern (1977), encara donarà

preeminència a les teories anteriors. Es tracta, doncs, d'una obra altament controvertida, tant des de la perspectiva filològica com des del camp històrico-arqueològic. Vegem-ho.

Ja hem citat, al primer article, les edicions de l'*Ora Maritima*. Ara cal estudiar les hipòtesis que editors i estudiosos han projectat sobre l'obra, quant a les seves fonts i a la seva redacció definitiva sobretot.

Després de l'edició d'Ortelius, Pithou es limita a corregir errors amb força encert, i no proposa cap teoria sobre la composició de l'obra. Melián no hi afegeix res de nou. Voss¹ introdueix algunes correccions en els fragments que publica i Hudson no presenta cap particularitat, i en la mateixa línia es manté Maître. Schöning² reconeix en l'*Ora Maritima* un autor grec de Marsella o d'Alexandria. Wernsdorf indica que Aviè només utilitzà autors de diverses èpoques. Ukert³ hi fa algunes esmenes. Lelewel⁴ afirma que Aviè utilitzà per a la redacció de la part de fora de l'estret el periple d'Himilcó, i, per a la segona, altres autors antics. Cortés conté moltes errades, però fruï de renom a Espanya fins al 1922.

Movers⁵ insisteix en la influència d'Himilcó, però nega l'existència de Tartessos. Christ⁶ assegura que el projecte de l'*Ora Maritima* és una part de l'obra perduda de Piteas. De Saulcy⁷ cometé errors en el seu comentari de la costa de Narbona.

Müllenhoff⁸ situa el periple en el segle VI aC; creu en un interpolador del segle II aC. El primer autor seria de Cartago, o sia, Himilcó. Tartessos no existí; creu que la cita dels celtes (v. 133) és una interpolació; que les illes Oestrímnides són Irlanda i Anglaterra; que l'autor desconeix la costa de l'Oceà i que dóna

¹ Cf. A. HOLDER, *Rufi Festi Avieni Carmina*, Innsbruck 1887, LXII.

² G. SCHÖNING, «Von den Begriffen und der Kenntnis, welche man von unseren nordischen Ländern nach den Zeiten des Ptolemäus und bis zu den sog. mittleren Zeiten hatte», *Historische Abhandlungen der kgl. Gesellschaft d. Wiss. zu Kopenhagen*, vol. V, Copenhague 1791, pp. 141-330.

³ FR. AUG. UKERT, *Geographie der Griechen und Römer*, vol. 1, Weimar 1821.

⁴ J. LELEWEL, *Die Entdeckungen der Cartager und Griechen*, Berlin 1831.

⁵ Franz Carl MOVERS, *Die Phönizier*, Berlin 1849-1856.

⁶ W. CHRIST, *Avien und die ältesten Nachrichten über Iberien und die Westküste Europas*, Abhandl. der bayer. Akad., Munic 1865.

⁷ F. DE SAULCY, «Étude topographique sur l'*Ora Maritima* de Rufus Festus Avienus», *Revue archéologique* XV, 1867, pp. 54-62 i 81-98.

⁸ A. de Gutschmid el segueix (Kl. Schr. IV = Lit. Zentr., 1871).

notícies falses dels territoris superiors del riu Ròdan. Müllenhoff, doncs, que no és un editor d'Aviè sinó un comentarista, és el creador de tota una teoria que potenciaria Schulten.

La crítica general, però, considera que la geografia hel·lenística i romana de després de Tucídides no hi és usada, i que, per tant, el periple antic degué ésser escrit al segle IV aC⁹. Kircher¹⁰ creu que Aviè utilitzà dos periples, un per a la costa mediterrània i un altre per al mar exterior. Marx¹¹ potencià aquesta hipòtesi, i cregué que el periple occidental era del segle II aC, mentre que el mediterrani hauria estat escrit entre els anys 400-350 aC. Naturalment, Schulten ho rebutja. Blázquez retorna a la idea de la influència del periple d'Himilcó. Franck¹² adverteix que les costes actuals són diferents de les descrites per l'obra d'Aviè.

Es feren encara quatre edicions mediocres després de la de Wernsdorf (1809, 1825, 1842, 1848), fins que Holder féu una gran síntesi de totes les edicions i estudis precedents, i treballà sobre l'*editio princeps*. La seva edició estalvia la consulta de les edicions i comentaris anteriors.

Schulten, l'infatigable buscador de Tartessos i un dels darrers grans erudits del segle XX, fou fidel a las tesis proposades per Müllenhoff i les portà fins a les darreres conseqüències, amb una gran seguretat, basant-se en les millors obres geogràfiques del seu temps i visitant personalment totes les costes descrites pel periple.

Exposarem els punts principals de la teoria de Schulten. A la pàgina 12 de la segona edició diu que, a més de les fonts citades per Aviè, l'obra neix «de una fuente más antigua, o sea del Periplo (*sic*), que hacia el año 520 a. JC. un autor marsellés había compuesto sobre su viaje marítimo de Tartessos a Marsella, adicionada con la descripción de las costas del Océano desde la Oestrinnida (Bretaña) a Tartessos, la cual había tomado de los

⁹ C. MÜLLER, *Philologischer Anzeiger* III (1871), 456-461, i «Die Ora Maritima des Avienus», *Philologus* XXXII (1873), 106-121; C. F. UNGER, «Der Periplus des Avienus», *Philologus*, Suppl.-Bd. IV (1882), 189-280; A. SONNY, *De Massiliensibus rebus* (Diss.), Dorpat, 1887; A. ATENSTAEDT, *De Hecataei fragmentis* (Diss.), Leipzig 1891.

¹⁰ G. KIRCHER, «Intorno all'Ora maritima di Avieno e alle sue fonti», *Studi storici* II, 1893.

¹¹ E. MARX, *RE*, s.v. «Avienus».

¹² J. FRANCK, *Beiträge zur geographischen Erklärung der Ora Maritima Aviens* (Diss.), Würzburg 1913.

Tartesios que navegaban hasta la Oestrímnida, y con la descripción de las islas de Irlanda y Gran Bretaña y del litoral de Frisia, que los Tartesios habían aprendido de los Oestrímnicos.

»Parece absurdo que un autor del siglo IV dC utilice, para describir las costas, un autor casi 900 años más antiguo que él; pero hay que tener en cuenta que entonces las fuentes eran tanto más estimadas cuanto más antiguas eran.»

Afirma que aquest autor ha de ser grec, basant-se en l'ús freqüent de noms geogràfics en grec; a més, que havia de tenir un origen jònic, fonamentant-se en dues o tres formes de noms escrites en dialecte jònic; havia de ser de Massàlia, perquè el periple tracta més llargament tot el que fa referència al món de Tartessos (vv. 265-303) i de Massàlia (vv. 630-713), ja que la ruta Massàlia-Tartessos era constantment feta pels massaliotes; i segueixen altres raons de caràcter negatiu (pp. 14-15).

La data del 520 aC és irrevocable perquè la batalla d'Alalia (535 aC) tanca el comerç als massaliotes, ja que un suposat primer tractat (509 aC) entre cartaginesos i romans barrava encara més el pas al comerç dels massaliotes, aliats dels romans, i, finalment, perquè el periple no cita Empúries ni Roses, fundades —diu— abans del 500 aC (pp. 15-16).

Schulten tracta Aviè de romàntic, perquè li agraden les coses antigues i «estaba inclinado más que otros a tales investigaciones románticas a causa de su origen etrusco, pueblo de mentalidad abstrusa, dado al afán por las cosas misteriosas» (p. 12). I conclou: «El autor del Periplo es pues el más antiguo entre los geógrafos griegos que se nos han conservado, ya que es anterior a Hecateo, siendo el Periplo al mismo tiempo uno de los primeros libros griegos escritos en prosa» (p. 16).

La primera afirmació no és exacta, ja que Anaximandre (610-546 aC) tingué una concepció geogràfica de la terra i féu el primer mapa (?) dels grecs. La segona afirmació és gratuïta.

Per a Schulten, l'autor del seu primer periple havia de ser Eütímenes (segle VI aC), que va descriure l'Oceà occidental. La seva obra, però, és perduda (pp. 16-17).

Carpenter¹³ fa dependre Aviè de l'obra de Pitees, i proposa com a data del periple el segle IV aC.

¹³ Rhys CARPENTER, *Beyond de Pillars of Hercules: the Classical World Seen through the Eyes of its Discoverers*, Nova York 1966.

El primer periple, segons Schulten, tingué els seus interpoladors: un mestre grec del segle I aC, que podria ser Escimne, el qual manllèva dades al cartaginès Himilcò (segles VI-V aC) i a d'altres, però sobretot d'Èfor (segle IV aC), i ell mateix hi féu les seves interpolacions. Schulten també concedeix a Aviè la seva aportació al text primigeni (pp. 43-55).

En síntesi, Schulten insisteix: «El periplo marsellés del año hacia 500 a. JC. redactado en prosa fue puesto hacia 100 a. JC. en versos trímetros por un maestro griego. Este maestro griego añadió al periplo interpolaciones. Estas interpolaciones, en parte, están sacadas de Èforo, en parte son del mismo maestro. Tal obra del maestro griego fue traducida al latín por Avieno hacia el 400 d.C. añadiendo interpolaciones propias en parte doctas, en parte erróneas.» (p. 54)

Schulten cita en aquesta segona edició, molt breument, l'edició i estudi de Berthelot (p. 63) amb frases menyspreatives, com «se equivocó en los asuntos más importantes», «no siendo filólogo sino ingeniero, Berthelot no era apto para interpretar a Avieno». Sens dubte, l'edició de Berthelot¹⁴ és rigorosa (aparat crític massa restringit), i representa el treball més seriós del segle XX sobre l'obra d'Aviè. Segueix l'edició de Holder; utilitza les lliçons de Pisanus, Ortelius, Pithou, Hudson i Wernsdorf. Conserva les formes ortogràfiques del segle IV dC. El text denota, de vegades, una falta de decisió en certes correccions força clares.

Berthelot proposa el que Aviè mateix diu que ha fet, i assigna els segles VI-IV aC per a la major part del material usat. Nega, doncs, l'origen massaliota del periple. Considera que els oestrimnis són un poble celta que s'estengué per Bretanya i les Illes Britàniques, des d'on emigraren cap a Jutlàndia i Dinamarca. Per tant, els versos 129-145 contenen trets històrics que poden pertànyer als segles XII-XI aC. Schulten, en canvi, creu que els oestrimnis eren lígurs. La crítica, però, s'inclina més cap a la tesi de Berthelot. Els tartessis vindrien de Líbia, segons Berthelot, mentre que per a Schulten serien originaris de l'Àsia Menor. Berthelot no admet tampoc l'origen africà dels ibers.

Cal citar aquí l'estudi monogràfic de César Pemán¹⁵ sobre el món tartessi, el qual es basa en l'*Ora Maritima* (vv. 53-424).

¹⁴ A. BERTHELOT, *Festus Avienus, Ora Maritima*, París 1934.

¹⁵ C. PEMÁN, *El pasaje tartésico de Avieno*, CSIC, Madrid 1941.

Aquest estudi és rigorós i ric en noves dades arqueològiques i geològiques molt útils a l'hora de les identificacions.

Com hom pot observar, l'estudi queda obert. Quant a la nostra posició, cal dir que fem tots els esforços possibles per a ser fidels a l'*editio princeps*, i que, quant a la interpretació, som més partidaris de les tesis de Berthelot que de les de Schulten.

Les fonts d'Aviè

Pel que fa a les fonts literàries, Aviè és molt explícit: «Em vas preguntar, si te'n recordes, quina era la situació de la Mar Maeòtica. Jo sabia que Sal·lusti l'havia donada (...) Així, doncs, a la seva ínclita descripció (...) he afegit moltes coses manllevades als comentaris d'un gran nombre d'escriptors.

»Hom hi trobarà, doncs, Hecateu de Milet i Hel·lànic de Lesbos; també, Fileu d'Atenes, Escílax de la Cària, el cèlebre Pausímac, que el portà al món l'antiga Samos, i, més encara, Damast, fill de la noble Sige, i Bàcoris, oriünd de Rodes, també Euctemó, ciutadà de la capital de l'Àtica, Cleó de Sicília, el mateix Heròdot, de Túrion; finalment, aquell qui fou la gran flòria de l'eloqüència, l'atenenc Tucídides.» (vv. 32-50)

Sovint, Aviè fa referència a l'antiguitat d'allò que diu amb frases que insisteixen en l'ús de fonts antigues, o les fonts que ell utilitza li forneixen dades molt antigues (vv. 78, 91, 108, 192, 291, 427, 429, 440, 467, 476, 493, 498, 507, 585, 591, 682, 690).

A vegades invoca l'origen antic de la dada d'una manera genèrica (*frequens auctoritas*, v. 186; *plurimi*, v. 249; *plerique*, v. 681) i, d'altres, la dada és d'origen grec (vv. 262, 323, 435, 456, 682, 690). Els nadius de la regió també són un testimoni vàlid del que diu (vv. 95, 184, 214, 429, 611, 645).

Parts i dades pròpies d'Aviè: el pròleg (vv. 1-79), la seva visita a Cadis (vv. 273-274), les cites de Virgili (v. 220) i de Plaute (v. 347), quan reconeix que s'ha d'estendre més en la descripció del Ròdan (vv. 631-636), quan es queixa dels noms estranys (vv. 676-679) i quan fa referències a coses que ja ha dit en el text (vv. 146, 304-307, 317, 33-334, 416-418, 628-630).

Conclusió

Les conclusions d'una investigació no poden ésser mai definitives i, molt menys, quan el material investigat està en condicions molt depauperades. Aleshores, el terreny és molt abonat per a tota mena de conjectures, d'invencions i d'errors, tal com hem intentat exposar en aquest estudi.

Nosaltres sempre, i sobretot en casos com aquest, observem una actitud de respecte per l'obra i l'autor objectes de la investigació tal com ens han arribat a les nostres mans. Així, doncs, no admetem invencions en l'*Ora Maritima*, ni lèxiques ni interpretatives. Acceptem, però, les conjectures i les teories que tenen una base ferma o que poden tenir-la des del punt de vista filològic, històric i arqueològic.

No és científic admetre les distincions que fa Schulten quan atribueix versos a d'altres fonts que no siguin les citades pel mateix Aviè.

El desordre narratiu que alguns comentaristes hi observen, cal atribuir-lo a dues possibilitats: que l'autor mateix es perdés i que no acabés de polir la seva obra, o que la transmissió posterior, per part dels copistes i fins i tot per part de Pisanus mateix, traspassés sense voler o per un malentès alguns versos.

L'obra, doncs, intitulada *Ora Maritima* i atribuïda a Ruf Fest Aviè fou escrita per un mateix autor, no existeix cap altra obra que ell parafrasegi fil per randa, està feta sobre una bibliografia antiga, l'autor no féu mai el viatge (queda per esbrinar la seva estada a Cadis, vv. 273-274), i no existí un massaliota ni un mestre grec que escrivessin en trímetres iàmbsics un text en prosa del segle VI aC.